

09.09.22р. 15гр. укр. мова

Доброго дня! Тема уроку. Чергування голосних. Складні випадки правопису слів із чергуванням голосних звуків

Увага! Виконані завдання надсилати за електронною адресою:
moshev2020@icloud.com

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

1. Перегляньте відеоурок. Чергування голосних звуків. 1 частина.
https://www.youtube.com/watch?v=3ui8IN_AQZk

2. Перегляньте відеоурок. Найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних звуків https://www.youtube.com/watch?v=UcXcm_wT3lQ

□ **Дайте відповіді на питання:**

- Пригадайте, коли відбувається чергування звуків?
- Чи у всіх випадках у словах відбувається чергування?
- Назвіть слова, у яких відбувається чергування голосних звуків.

Отож, тема нашого уроку звучить так: «Складні випадки правопису слів із чергуванням голосних звуків». Ми з вами повторимо і поглибимо знання про чергування голосних звуків. Навчимося формувати правописні вміння. Знання цього матеріалу допоможуть сформувати орфографічні та орфоепічні навички.

Спостереження за мовним матеріалом

1. Дослідження-спостереження.

Перепишіть, вставляючи, де треба, пропущені літери, поясніть вживання їх. Доберіть до слів, у яких пропущена літера, такі споріднені, у яких відбувалося б чергування голосних, з'ясуйте його.

1. Ходить пісня яснолика між дерев, ми її в серця навіки заб..рем.
2. Два вітри підкрались стиха, в баби вир..вали нитки і по рвали на шматки (*О.Пархоменко*).
3. Біла ромашко, як ти цвітеш! З медом від тебе л..тить бджола. Дівчинка в коси тебе запл..ла (*М. Сингаївський*).
4. Ми повибігаємо, снігу нак..чаємо купу за садком. Баба буде плакати, будуть сльози капати, знівечать кожух. Голова пок..титься і в калюжу – бух! (*Л. Глібов*).
5. Можна все на світі виб..рати, сину, виб..рати не можна тільки Батьківщину (*В. Симоненко*).

6. У зеленому намисті, синьоока, чарівна, ст..ле килими барвисті, йде дібровами весна. (*Г. Донець*).
7. Осінь ялинки не ч..пає, доглядає, наче мати, – все про неї тільки й дбає, щоб зимі подарувати (*Г. Донець*).
8. Дожидаю із роботи маму. І на кухні, і в світлиці підм..ла, прибрала (*О.Пархоменко*).
9. Внучка сміливо прод..рається лісовими хащами.
10. Сидимо собі, ліс кругом завм..р.
11. Сьогодні дідусь уже зб..рався пов..зти дівчинку до Тихого океану.
12. Через хвилину судно стишувало хід, перем..гаючи піняві хвилі (*М.Яненко*).
13. Бабуся заг..няє нас до хати (*М. Стельмах*).

Самоперевірка.

1. Ходить пісня яснолика між дерев, ми її в серця навіки заберем (*забирати*).
 2. Два вітри підкралась стиха, в баби виривали (*рвали*) нитки і по рвали на шматки (*О. Пархоменко*).
 3. Біла ромашко, як ти цвітеш! З медом від тебе летить (*прилітає, долітає*) бджола. Дівчинка в коси тебе заплела (*плести, заплітати*) (*М.Сингаївський*).
 4. Ми повибігаємо, снігу накачаємо купу за садком. Баба буде плакати, будуть сльози капати, знівечать кожух. Голова покотиться (**котити, перекотити**) і в калюжу – бух! (*Л. Глібов*).
 5. Можна все на світі вибрати (**вибір**), сину, вибрати не можна тільки Батьківщину (*В. Симоненко*).
 6. У зеленому на мисті, синьоока, чарівна, стеле килими барвисті, йде дібровами весна.
 7. Осінь ялинки не чіпає (*зачепити*), доглядає, наче мати, – все про неї тільки й дбає, щоб зимі подарувати (*Г. Донець*).
 8. Дожидаю із роботи маму. І на кухні, і в світлиці підмела (**замітати**), прибрала (*О. Пархоменко*).
 9. Внучка сміливо продирається лісовими хащами.
 10. Сидимо собі, ліс кругом завмер (*завмирати*).
 11. Сьогодні дідусь уже збирався (**зберетесь**) повезти дівчинку до Тихого океану.
 12. Через хвилину судно стишувало хід, перемагаючи (перемога) піняві хвилі (*М. Яненко*).
 13. Бабуся заганняє (*гонити*) нас до хати (*М. Стельмах*).
- Назвіть слова, у яких відбулося чергування?
 – Які орфограми ви визначили в словах?

Робота з таблицею «Чергування голосних звуків»

1. Чергування голосних звуків

Під час змінювання і творення слів можуть відбуватися чергування голосних фонем. Найпоширенішим в українській мові є чергування **о, є з і**.
Воно відбувається:

а) **у закритому складі:** *школа — шкiл, гора — гiрський, чоло — чiльний, радостi — радiсть, слово — слiв, ночi — нiч, батькова — батькiв, воля — вiльний, моя — мiй, могти — мiг, стою — стiй, береза — берiз, перо — пiр 'я, женитися — жiнка, ременя — ремiнь, лебедя — лебiдь, село — сiл, ковалева — ковалiв, принесу — принiс, семи — сiм, Києва — Киiв;*

б) **у відкритому складі, якщо в наступному складі є суфікси -ок, -ець:** *гора — згiрок, чоло — причiлок, моста — мiсток, возити — вiзок, дзвонити — дзвiнок, дверi — одвiрок, олово — олiвець, острови — острiвець, кончина — кiнець, верховий — верхiвець; а також: ущелина — щiлина, прорвати — прiрва, прозивати — прiзвище;*

в) **перед подвоєнням приголосних:** *ночi — нiччю, солi — сiллю, дорога — роздорiжжся, ворота — пiдворiття, голка — гiлля, речi — рiччю, променi — промiння, мести — смiття, зелень — зiлля;*

г) **у коренях дієслів перед наступним складом із суфіксом -а- або -ува:** *берегти — зберiгати, брехати — набрiхувати, викоренити — викорiнювати, гребти — згрiбати, застебнути — застiбати, зачепити — зачiпати, зацепнути — защiпати, летiти — лiтати, мести — замiтати, пекти — випiкати, пiдперезати — пiдперiзувати, плескати — заплiскувати, плести — заплiтати, стерегти — остерiгати, стрелити — стрiляти, текти — протiкати, тесати — обтiсувати, чекати — очiкувати, чесати — зачiсувати, шептати — нашіптувати, виволокти — виволiкати, полоскати — прополiскувати.*

Але чергування о, є з і в закритому складі не відбувається:

а) **якщо о, є випадні або вставні:** *сон — сну, вогонь — вогню, садок — садка, пiсок — пiску, день — дня, орел — орла, квітень — квітня; вiкно — вiкон, сосна — сосон, весна — весен, дно — ден (виняток: шворiнь — шворня), а також у словах: любов — любовi, лоб — лоба, льон — льону, рот — рота, мох — моху, лев — лева;*

б) **у групах -оро-, -єре-, -оло-, -еле-, -ор-, -єр-, -ов-:** *ворон, сторож, поборов, берег, перед, голос, солод, розколов, молов, зелень, шелест, борг, борц, верх, чверть, вовк, шовк (винятки: дорога — дорiг, сторона — сторiн, ворота — ворiт, борода — борiд, борона — борiн, корова — корiв, порога — порiг, оборогу —*

оборіг, морогу — моріг, смороду — сморід, береза — беріз, череда — черід, болото — боліт, стерегла — стеріг, зберегла — зберіг, волокла — волік та ін.);

в) **під наголосом у словотвірних частинах -вод, -воз, -нос, -роб, -лов:** діловод, паровоз, медонос, хлібороб, риболов; **але в частинах -хід, -гін, -ріг** чергування відбувається: теплохід, пішохід, водогін, коногін, носоріг, Козеріг; у книжних словах: пророк, потоп, закон, вирок, богослов, світоч, народ, прапор, завод; а також за традицією в деяких прізвищах: Боровиковський, Котляревський, Глібов (але: Голованівський, Желехівський, Миньківський, Щоголів тощо);

г) **в інішомовних словах:** атом, вагон, вазон, метеор, шофер, студент, Лондон, Вашингтон, Дон Кіхот, Бетховен, Ростов (і ростовський), Тургенєв (і тургенєвський).

У кількох дієслівних коренях *є* (ер) перед суфіксами **-а-, -ува-** чергується з **и** (ир): беру — збирати, визбирувати; вмерти — вмирати, дерти — здирати, перу — обпирати, простерти — простирати, сперти — спирати, терти — стирати, жерти — пожирати.

Подібне чергування *е* з **и** відбувається також у словах *стелити* — *застилати* (але: *застеляти*), *клену* (клянуп) — *проклинати*.

У деяких випадках *є* чергується з **о**. Так, після шиплячих («ше їжджу») та й виступає звук *є*, якщо далі йде теперішній чи колишній м'який приголосний або шиплячий, **о**, якщо далі йде споконвічно твердий нешиплячий приголосний: *вечеря* — *вечора* (від *вечір*), *женитися* — *жонатий*, *четвертий* — *чотири*, *чернетка* — *чорний*, *вершечок* — *вершок*, *ліска* — *лійок*.

Іноді трапляються відхилення від цього правила. Перед споконвічно твердим нешиплячим може виступати *є*: *жердка*, *щедрий*, *щепка*, *печера*, *щезнути*, *черга*, *червоний*. І навпаки: *чоріти*, *чорниці*, *чорнило*, *кийочок*.

У прикметниках після твердих приголосних вживається суфікс **-ов:** *зимовий*, *службовий*, *судовий*, *мостовий*, *кварцовий*, *Іванова*, *братова*.

Після м'яких та шиплячих якщо наголос падає на закінчення, також виступає суфікс **-ов:** *польовий*, *тіньовий*, *осьовий*, *дійовий*, *дощовий*, *сторожовий*; якщо наголос падає на основу, то вживається суфікс **-ев- (-єв-):** *травневий*, *кінцевий*, *алюмінієвий*, *грушевий*, *спаржевий*, *життєвий* (і *життьовий*), *взуттєвий* (і *взуттьовий*), *борщевий* (і *борщовий*), *Василєва*, *Мусієва*, *Дорошеєва*, *лікареєва*.

- ❖ У поданих прислів'ях до виділених слів доберіть такі споріднені, щоб у них відбувалися чергування голосних і запишіть пари слів. Назвіть, які фонемі чергуються, яка роль цих чергувань у вираженні відтінків лексичного значення.

1. Тиха вода береги *ломить* (*ламати*).
 2. Осінь *підганяє* (*гонити*), зима не жде.
 3. Не кажи гоп, поки не *перескочиш* (*скакати, скочити*).
 4. Хто два зайці *гонить* (*ганяти*), той жодного не зловить.
 5. Колос повний до землі *гнеться*, а пустий угору *дереться* (*дертися*).
 6. Дівка *заплетена* (*заплітати*), а хата не *метена* (*мести*).
 7. Кинь ячмінь в болото – *убере* (*брати*) тебе в золото.
 8. Гей, звідкіль ти *прилетіла* (*прилітати*), ластівочко мила?
 9. Хто знання має, той і мур *зламає* (*зломити*).
 10. Зробив справу – *віднеси* (*принісиши*), п'ять нових *захопи*.
 11. Хто батьківщину любить, того і батьківщина *береже*.
 12. Хоч мороз і *припікає* (*пекти*), зате комарів немає.
- Які чергування вам зустрічались?
– Які правила ви використовували під час виконання завдання?
– У яких словах вам були незрозуміле чергування звуків?
– Отже, який висновок ми можемо зробити? (що голосні *о*, *е* чергуються з *і*, *е* чергується з *и*.)

Гра «Знайди відповідне слово»

- ❖ Прочитайте загадки. Випишіть слова, в яких можливе чергування голосних та доберіть такі споріднені, у яких це чергування відбувається.

1. Тільки припече, воно зразу ожива.
2. Текло, текло і лягло під скло.
3. Руками впирається, ногами лізе.
4. Прийшла дівка з гір, несла на собі сім шкір, як їх розбирали, всі над ними ридали.
5. Зимою зрію, весною прію, літом умираю, восени оживаю.
6. Я росла в темній темниці, як зросла – взяли в світлицю. З мене шкуру всі деруть, мене варять, мене *трутть*, пироги з мене печуть, відгадайте, хто ж я.

Відгадки: 1. Бджола. 2. Вода і лід. 3. Рак. 4. Цибуля. 5. Сніг. 6. Картопля.

- Які правила ви використовували під час виконання завдання?
– Який висновок ми можемо зробити?

Самостійна робота

- ❖ Вставте пропущені букви й поясніть свій вибір. Підкресліть слова, правопис яких слід запам'ятати.

Сх..лятись (схилятись), завм..рати (завмирати), тр..мтіти (тремтіти), ч..р..да (череда), ч..брець (чебрець), х..мерний (химерний), л..маю (ламаю), експ..р..мент (експеримент), р..жим (режим), здр..гатися (здригатися), доб..ратися (добиратися), ж..рдина (жердина), л..генда (легенда), к..парис (кипарис), бл..щати (блищати), к..п'яток (кип'яток), д..монстрація (демонстрація), ст..блина (стеблина), т..пло (тепло), т..р..торія (територія).

Гра «Коректор»

- ❖ Перекладіть із російської мови українською, запишіть і поясніть написання е чи о.

Чело (чоло), вечером (ввечері), щека (щока), пшеничний (пшеничний), женатый (жонатий), желтый (жовтий), пшанный (пшонний), шорох (шелест), пчела (бджола), щепень (щепінь), шов (шов), шел (йшов), шелк (шовк), чернить (чорнити), чесать (чесати), жестокость (жорстокість), шофер (шофер), жечь (жерсть), шерстяной (шерстяний), шоколад (шоколад), шестой (шостий), шелестеть (шелестіти), чего (чого), человек (чоловік), черепица (черепиця), жернова (жорна).

Дослідження-трансформація

- ❖ Подані прикметники чоловічого роду змініть за родами, поєднавши кожен прикметник з іменником. Запишіть, простежте за зміною о, е з і в основі прикметників, назвіть морфему, у якій вона відбувається, та фонетичну умову.

Зразок. Братів син, братова сім'я, братове доручення — чергування о відкритого складу з і закритого складу в суфіксі.

Батьків, Михайлів, В'ячеславів, Олександрів, Віталіїв, Сергіїв, Андріїв, Петрів, Василів, Володимирів, сусідів, товаришів, Владиславів, Денисів, Аркадіїв, Потапів, Богданів, онуків, синів, Вікторів, дядьків, директорів, деканів, дідів.

Вправа «Поміркуй»

- ❖ Запишіть назви рослин, дерев, квітів, міст, річок, які відомі вам в Україні, та утворіть від них похідні слова, у яких відбувається чергування.

Домашнє завдання

- Напишіть твір «Простори рідної Батьківщини» використовуючи слова, у яких відбувається чергування.
- Підготуватися до контрольної роботи